

Üksinda otsustamine lastekaitse sotsiaaltöös

Miks tuleb lapse parima huvi põhimõtte rakendamisel partneritega aru pidada

Asgeir Falch-Eriksen

Oslo Metropolitan University/SVA/NOVA

Lastekaitse on eriline avalik süsteem, mis kaitseb lapsi väärkohtlemise eest. Riigiti on lastekaitse ülesehitus erinev, kuid kõik selle toimingud on avalik-õiguslike teenustena õiguslikult reguleeritud, sest kätkevad sekumist kõige isiklikumasse – vanemlusse ja pereellu. Mõnikord tuleb vanemate loodud kasvukeskkond kahtluse alla seada ning abistada vanemaid kas koduteenustega või paigutada laps asendushooldusele.

Riikides, kus järgitakse lapse õiguste konventsiooni (LÕK), on lastekaitse õigusliku korralduse juhtpõhimõtteks *lapse parim huvi* (LÕK, artikkel 3.1) ning sellest lähtudes teevad oma otsuseid ka lastekaitsetöötajad. Last mõjutava mistahes otsuse puhul on esmaseks kaalutluseks lapse parim huvi. Iga otsus peab asetuma lapse eetilisse eluilmale – teenima tema huve. Seeläbi muutub iga otsus väärtuseliseks: kõne all on just selle lapse kõige olulisema huvi asetamine kõrgemale kõigist muudest huvidest.

Konks on selles, ning see polnud saladus ka enne lapse parima huvi esiletõstmist LÕKis, et kuigi lastekaitsetöötaja ei või iial teada, mis oleks just selle lapse parim huvi, kuid igal juhul tuleb otsus teha selle vaimus. Mitte keegi ei suuda hoomata inimese kujunemist just neis

oludes, seda, kes ta praegu on ja mis temast saab. Võime küll üsna veenvalt põhjendada vahetut tulevikku puudutavaid otsuseid, kuid lastekaitstes tuleb teha ka kaugemale ulatuvaid otsuseid, mis mõjutavad lapse arengut ja tervist kogu lapsepõlve ning kauemgi. Selle paradoksi taga on asjaolu, et lapse parima huvi põhimõte on n-ö määramatu (Elster 1987; Mnookin 1973, 1985). Ei ole võimalik täpselt teada kõikmõeldavaid huve, mis võivad lapsel olla või tekkida, ning puudub ka eetilise võti, mis aitaks eristada parimat huvi tähtsusest järgmisest. Selle artikli eesmärk on selgitada, et lastekaitsetöötaja ei tohi otsustada üksinda, eriti hoolduse korraldamise ja koduteenuste küsimustes.

Probleem, proovikivi ja komistuskivi

Lapse parima huvi põhimõtte tõstatab tänapäeva lastekaitse ette tõsise probleemi: lapse parimat huvi nimetades ei saa teha nägu, et see põhimõte ei ole määramatu – paraku on määramatus tõsiasi, mis kuulub lapse parima huvi juurde. Mitte tegelda määramatuse probleemiga kas erialases töös või koostades lastekaitse juhiseid või kujundades poliitika, tähendab otsuste langetamist pimedas usus ning põhjendamatu tegutsemist lapse olukorra

kohta teadasaadud faktide põhjal, samastades need lapse parima huviga. Arendades lastekaitsemeetodeid või mistahes muid praktikaid lapse parima huvi vaimus, tuleb tõsiselt tegelda määramatuse probleemiga. Ainult nõnda on võimalik toimida põhjendatult, mitte lasta end juhtida pimedal usul. Ei leidu teadmist, kohtulahendit ega õiguskäsitust, poliitilist või filosoofilist lähenemisviisi, mis suudaks lapse parima huvi kontseptsioonist vabastada määramatusest: see ei ole mõiste ebaselgusest johtuv semantiline probleem, küsimus on ühe inimese eetilises otsustuses. Seda probleemi ei ole võimalik lahendada.

Proovikiviks on seejuures seadusega pandud kohustus rakendada lapse parima huvi põhimõtet, vaatamata selle määramatusele. Olukord on paradoksaalne. Tavaliselt on LÕKi põhimõtted kirjutatud sisse kas riiklikesse õigusaktidesse või on riik võtnud endale kohustuse austada ja järgida rahvusvahelisi inimõigusi (Sandberg 2018). Niisiis, kui lähtutakse inimõigustest, tuleb lastekaitse süsteemis rakendada lapse parimat huvi, vaatamata selle määramatusele. Keeruline on leida lapse parimale huvile alternatiivseid käsitusi, mis samalaadselt parima huvi põhimõttega võimaldaksid iga üksiku lapse inimõigustel põhinevat põhiseaduslikku kaitset, viitamata just selle lapse parimale huvile. Siin ongi proovikiviks kohustus rakendada lapse parima huvi põhimõtet, ning selle ületamine nõuab lapse parima huvi määramatuse tunnistamist ja sellega tegelemist, mitte selle eiramist. See võib õnnestuda enam või vähem edukalt, kuid määramatust eirates langeme pimedale usu ja ebamõistlike otsuste tasemele.

Komistuskiviks on ka asjaolu, et lapse parima huvi põhimõttele vastavat praktikat arendatakse paljudes eri suundades ning neist soodsaima kasuks otsustada on lootusetu. Kuid leidmata soodsaimat viisi lastekaitse

korraldamiseks ilmselgelt lapse parima huvi vaimus, on lastekaitsetöö hukule määratud, kuna jääb sõltuma arututest, pimedal usul põhinevatest otsustest. Ükski otsus ei saa iial samaväärseks selles kätkevate arenguvõimalustega, sestap tuleb raskustest võitu saada ning leida lahendus, mis sobib nii praktikasse kui ka kujundama riiklikku lastekaitse süsteemi.

Nõue põhjendada lapse parimat huvi

Lapse seisukohalt sõltub tema parim huvi teistest inimestest, kes teevad tema nimel väärtuselisi otsuseid, ehkki mitte keegi ei *tea ex ante*¹ (eelhinnanguliselt), mis on lapse parim huvi – ei vanemad, naabrid, sotsiaaltöötaja, psühholoog, psühhiaater, advokaat ega ka laps ise. Ometi võib neil kõigil ja teistelgi inimestel olla olulisi tähelepanekuid, mis aitavad jõuda lapse parimale huvile vastava otsuseni, ning nad kõik võivad esitada paikapidavaid väiteid. Mistahes väide võib mõjutada otsustamisprotsessi, et lõppotsus kujuneks lapsele soodsaimaks ja oleks nii õige kui võimalik.

Teise lastekaitse süsteemi jaoks olulise seisukoha järgi peab otsustamine edendama lapse parimat huvi mittediskrimineerival moel, järgides võrdsust seaduse ees. Rakendada tuleb Aristoteelse põhimõtet kohelda võrdsete juhtumite osalisi võrdselt ja ebavõrdsete omi erinevalt. Eeldades, et pole põhjust uskuda iga lapse huvideringi sarnasusse, saab lapse parimat huvi edendada reeglilitatud otsustamisprotseduuri abil, mis on kooskõlas seadusega. Seega tuleb iga lastekaitse juhtumi puhul tähelepanekute ja väidete esitamine, käsitlemine ja lõplikku otsustamisse kaasamine korraldada reeglipärase protsessina.

Niisiis sõltub õige otsuseni jõudmine igast osalisest, kelle väited on mõistlikud ja põhjendatud. Seejuures ollakse ka mingil määral

¹ Toetudes oletustele ja ennustustele, mis paratamatult tähendab subjektiivsust ja hinnangulisust – tõlkija.

otsustamisprotsessi eesmärgi mõjuväljas või siis kaasatud asjasse puutuva isikuna, et kujuneks õiguspärane ja mõistlik otsus. Iga esitatud väite keskmes peab olema kõnealune laps ning iga väide peab kuidagi haakuma lapse parima huviga, mõistes seda tema õigusena. Näiteks puudutab tehtud otsus mingil viisil lapsevanemat, meditsiinitöötaja mõjutab seda otsust oma vaatenurgast, õpetaja võib mitte eriti asjasse puutuda, ent vanavanemad võivad olla väga tähtsal kohal.

Kui mingi väide on esitatud ja on näha, et see ei sobi kokku lapse parima huviga, tuleb uurida, kas sellel väitel võib olla mõistlik põhjendus. Sestap peab otsustamisprotseduuri olema nõnda korraldatud, et iga väite paikapidavust ja õiguspärasust kaalutakse võrdluses teiste samasuunaliste või vastandlike väidetega, kuni koorub välja lõplik, võimalikult soodne vastus.

Mõistatuse lahendamiseks on vaja praktilist tarkust²

Üksikväide, olgugi esitatud lapse parima huvi vaimus, on selle inimese isiklik arvamus või tema suu läbi öeldu. Ütlejaks võivad olla lapsevanemad, laps ise või lastekaitsetöötaja. Seesugune üksikväide ei saa olla aluseks lõplikule või soodsaimale, st kõige õigemale tegutsemisviisile, kuna on pelgalt ühe inimese või inimrühma arvamus. Eriti juhul, kui teistel asjaosalistel on teistsuguseid ja miks mitte sama häid mõtteid selle kohta, mida see laps oma healuks vajab. Üks inimene

või inimrühm võib pidada oma väärtuselist otsust ainuõigeaks, kuid ikkagi on see vaid üks paljudest. Kui teised esitavad samaväärseid väiteid ning peavad oma väiteid samavõrra põhjendatuiks, ei saa ka neid enne kuulda võtta, kuni pole selge, kuivõrd põhjendatud need on, ning kuivõrd üks või teine väide üldse väärib otsustamisel arvesse võtmist.

Väidet saab lugeda otsuse õigustatud alusena piisavalt põhjendatuks, kui kõik asjasse puutuvad pooled on selle põhjalikult läbi kaalunud ja heaks kiitnud. Samas võib iga juhtumi puhul olla kaalumisel väga erinevaid põhjendatud ja seaduslikult pädevaid tegevusjuhiseid. Sestap ei saa soodsaimat lõppotsust langetada üks inimene, vaid see peab kujunema avatud arutlemis- ja kaalutlemisprotsessi tulemusena.

Et tulla toime eetilise ülesandega, st leida lahendus ilmselgelt normatiivsele³ küsimusele, tuleb algusest peale kasutada praktilist mõistust erilisel normatiivsel moel. Põhiküsimus kõigile asjaosalistele oleks: „Mis on see, mida peaksime tegema lapse parima huvi põhimõttest lähtudes just selle lapse heaks?“ Vastusest seesugusele praktilisele probleemile leiame ka vastuse küsimusele, mida meil tuleks teha. Sel hetkel on teemaks lapse huvide kaitse, mis ei puutu faktide tuvastamise ega tõendamisse. Kui selles küsimuses on jõutud selgusele, siis saab selle põhjal otsustada, kuidas tagada soodsaimal viisil lapse parim huvi nüüd ja tulevikus.

Lahendus probleemile peitub Kanti poolt viidatud objektiivse praktilise mõistuse vallas,

² Sotsiaaltöötaja praktiline tarkus on intuiitiivne, kogemuslik, kontekstiga seotud ning tekib interaktsioonis klientide ja koostööpartneritega – tõlkija.

³ Sageli vaieldakse, kas sotsiaaltöö on profession. Üks professionaalsuse kriteeriume on võime vastata pealtnäha lihtsale küsimusele: „Millised on hea töö kriteeriumid ja kuidas neid praktikas täita?“. Need on normatiivsed küsimused, kuna neile vastates lähtume teaduslikest teadmistest, inimõigustest, seadustest ja kutse-eeskikast, aga ka ilumeelset, kohalikest tavadest ja konkreetsetest oludest ja inimeste ootustest. Vastused ka täiesti praktilistele normatiivsetele küsimustele ei saa küpseda ühe inimese peas, parimad vastused leitakse kollektiivselt, koos klientide, kolleegide ja koostööpartneritega. Nõnda ei jää ka kogu vastutus ühe inimese kanda. Normatiivsest professionaliseerumisest on kirjutanud Hans van Ewijk kogumikus „Mõtisklusi sotsiaaltööst“ (2016), lk 15–19. – tõlkija.

mis „kehtib iga aruka olendi tahte kohta” (Kant 2002/1781). Nagu eespool rõhutatud, võib iga osalise väidet pidada üksnes subjektiivselt paikapidavaks, kuni see väide ei ole kõiki asjaosalisi kaasavas arutelus kummutatud, kinnitust leidnud või kõrvale lükatud. Ainult kõiki väiteid erapooletult kaaludes on võimalik jõuda otsuseni, mis vastab kõigi protsessis osalevate mõistuslike olendite tahtele.

Lastekaitseprotseduuride peamised osalised on laps ise, lapsevanemad, kaebajad, lepitajad, tervishoiutöötajad, psühholoogid, naabrid ja sõbrad, kuid see ei ole ammendav loetelu. Vanema seisukohta tuleb käsitada kui ühte subjektiivset praktilist väidet, mis on samaväärne näiteks arsti või sotsiaaltöötaja omaga. Kuna on vaja saavutada iga arukat olendit rahuldav tulemus, on kohustus kõik olulised väited ära kuulata ja üksipulgi läbi arutada. Mitte keegi ei saa täie kindlusega väita, et teab, mis on lapse parim huvi, ning kuna lapse parima huvi põhimõte on oma olemuselt määramatu, on ülioluline kehtestada kindel otsustamisprotseduur, milles võetakse kaalumisele kõik just sellesse lapsesse puutuvad väited.

Kokkuvõtteks

Et otsus kujuneks võimalikult lapse parima huvi vaimus, tuleb järgida kolme olulist

asjaolu. *Esiteks*, kellelgi ei ole ainuõiget vastust praktilisele probleemile, mida teha just selle lapsega ja tema hooldusega. *Teiseks*, kaalumisele tuleb võtta iga väide, mis näib asjakohane – sestap tuleb kaasata kõik asjasse puutuvad osapooled. *Kolmandaks*, protseduur peab suutma õiglaselt käsitleda asjakohaste väidete kaugemat mõju. Need kolm asjaolu nõuavad reeglstatud otsustusprotseduuri, mis kindlustab ausa arutelu.

Kuna protseduur võib sisaldada väidete konflikti normatiivsetel (eetilistel, juriidilistel) alustel, tuleb lapse parima huvi optimaalseks tagamiseks kaaluda kõiki väiteid nii õiglaselt ja nii korralikult kui võimalik. Kuna lapse parima huvi põhimõte on määramatu, on tähelepanu keskmes jõudmine sellisele otsusele, milles väljendub õiguspärane kokkulepe. See tähendab, et kõikvõimalikud olulistena näivad väited tuleb võtta kaalumisele ja läbi arutada, nii et kokkuleppena tekiks otsus, mis on võimalikult lähedal lapse parimale huvile.

Lapse parima huvi järgimist võib takistada rahapuudus, kuna nõuetekohane kaalutlemisprotsess on aja- ja rahakulukas. Aga reeglstatud, põhjendatud otsuseni viiv kaalutlemisprotsess võiks olla kasulik vähemalt kõige tõsisemate juhtumite lahendamisel, näiteks kui küsimuse all on lapse hoolduskorraldus ja ulatuslikum sekkumine pereellu. **S**

Tõlkinud ESTA eetikakomitee liige Marju Selg

Viidatud allikad

- Elster, J.** (1987). Solomonic Judgments – against the Best Interest of the Child. *University of Chicago Law Review*, 54(1), 1–45. doi: 10.2307/1599714.
- Kant, I.** (2002/1781). *Critique of Pure Reason*. Dent: Everyman.
- Mnookin, R.** (1973). Foster Care: In Whose Best Interests? *Harvard Educational Review*, 43, 599–638.
- Mnookin, R.** (1985). *In the interest of children. Advocacy, law reform, and public policy*. New York: W.H. Freeman Company.
- Sandberg, K.** (2018). Children’s Right to Protection under the CRC. Raamatus: Falch-Eriksen, A., Backe-Hansen, E. (toim). *Human Rights in Child Protection. Implications for Professional Practice and Policy*. London: Palgrave Macmillan.